

SZÁRMAZÁSUK MIATT MEGBÉLYEGZETT DIÁKOK TOVÁBBTANULÁSA AZ 1950-ES ÉS AZ 1960-AS ÉVEKBEN

A második világháború után a koalíciós pártok egyetértettek abban a társadalompolitikai célban, miszerint minél előbb meg kell teremteni az oktatáshoz való hozzáférés egyenlő esélyeit. Például annak érdekében, hogy a felsőfokú tanulmányok minél szélesebb rétegek számára legyenek elérhetőek, hatályon kívül helyezték a felvételek diszkriminatív korlátozására vonatkozó korábbi törvényeket.¹ Kiemelt cél volt továbbá, hogy a (tehetséges) munkás- és parasztszármazású fiatalokat diplomához segítsék, vagyis kiküszöböljék az előző rendszer gazdasági és társadalmi szelekciójából adódó egyenlőtlenségeket. A Rákosi-korszakban az oktatási rendszert is az államszocializmus politikai és ideológiai céljainak megfelelően alakították át. A felsőoktatás – és ezen belül a felvételi vizsgák – új rendszerét az osztálypolitika érvényesítése és a tervgazdasági rendszernek megfelelő keretszámok bevezetése határozta meg. 1949-ben bevezették a felvételizők származás szerinti kategorizálását, és minden évben előírták, hogy milyen arányban kell felvenni munkás- és parasztszármazású diákokat. A kategorizálás alapja a tanuló szüleinek (jellemzően apjának) 1938-as, 1944-es és aktuális foglalkozása, valamint társadalmi helyzete volt. Kezdetben tizenegy csoport valamelyikébe kellett besorolni a tanulókat, majd ezeket nyolcra csökkentették, a gyakorlatban viszont csak a négy fő kategóriát – munkás, dolgozó paraszt, egyéb és X – alkalmazták. X-esek lettek az első három csoportba nem sorolható osztályidegenek, vagyis a kizsákmányolók, a kulákok, az államosítás előtti nagykereskedők, nagyiparosok, az 1945 előtti hivatásos katonatisztek, csendőrök gyerekei. A kategóriarendszer számos változáson, finomításon ment át, például a kisiparosokat, kiskereskedőket az egyéb kategóriába sorolták, így némiképp csökkent az X-esek száma. 1952-ben az egyéb kategóriából önálló kategóriába sorolták az értelmiségieket, 1953 szeptemberétől pedig az alkalmazottakat.² 1962-ig alapvetően ezzel az adminisztratív intézkedéssel biztosították a felsőoktatásban

¹ Erről ld. LADÁNYI Andor: A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. *Educatio*, 1995/3. 485–500. http://epa.niif.hu/01500/01551/00074/pdf/EPA01551_education_1995_3_485-500.pdf (2021. december 14.)

² Erről ld. POLYÁK Petra: „Osztályidegenek” az egyetemen. *Korall*, 2016/64. 5–25. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00055/pdf/EPA00414_korall_64_005-025.pdf (2021. december 16.) – Uő: „A hallgatóknak meg kell lenni.” *A felsőoktatási beiskolázás és felvételi rendszere az első öt éves terv*

a népi származású diákok kimagasló arányát, illetve így igyekeztek elzárni a továbbtanulás lehetőségét azok elől, akinek a szüleit – és így őket magukat is – nemkívánatosnak bélyegezett a rendszer.³ 1962 novemberében – hosszas vitákat követően – az MSZMP VIII. kongresszusa kimondta a származás szerinti megkülönböztetés eltörlését a felsőoktatási felvételnél. 1963-tól hivatalosan már nem alkalmazták, ugyanakkor továbbra is előnyben részesítették a fizikai dolgozók gyerekeit, leginkább szociális kedvezmények és politikai szempontok alapján odaítélhető többletpontok alkalmazásával. Ez a gyakorlat az évtizedek során természetesen többször változott, de alapjaiban egészen a rendszerváltásig fennmaradt. Ezzel párhuzamosan a diákokat több szinten is kádereztek. A középiskolai és egyetemi bizottságok által kiadott jellemzésekben kiemelt hangsúlyt kapott – sokszor a tudásbeli felkészültség-nél is nagyobbat – a felvételiző politikai megbízhatósága. A „klerikális reakció”, a vallásos világnézet elleni küzdelem világában szinte behozhatatlan hátrányba került az a fiatal, aki hittanra, templomba járt, gyakorolta a vallását.

A dolgozatban hét oral history módszerével készített élettörténeti interjú⁴ alapján azt igyekszem szemléltetni, hogy a korabeli egyéb vagy X-es származási kategóriába sorolt fiatalok továbbtanulásuk során milyen diszkriminációval találkoztak, milyen erőfeszítéseket tettek azok kompenzálására, hogy küzdöttek meg a problémákkal, amikor jövőjükéről kellett dönteniük és hivatást kellett választaniuk. Hét fiatal emlékszik a pályaválasztás sorsdöntő helyzetére a Rákosi- és Kádár-korszak éveiben.

Az interjúalanyok életútjában számos hasonlóságot, közös jellemzőt találunk. Mindannyian hívő, vallásukat gyakorló katolikus szülők gyermekeként látták meg a napvilágot, többségükben középosztálybeli, polgári gyökerekkel bíró családban. A szülők közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. A második világháború, illetve az 1948–49-es fordulat radikális változásokat hozott a családok életében.

végén. Pécs, PTE Egyetemi Levéltár, 2016. <https://leveltar.pte.hu/sites/leveltar.pte.hu/files/files/kiadvanyok/kismonografia.pdf> (2021. december 9.) (A továbbiakban: POLYÁK, 2016.)

³ Erről ld. VARGA Júlia: A felvételi rendszer változásai az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1945–1963 között. In: *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. Szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina – MOLNÁR László – OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 162–198. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MFL_Szk_04/?pg=163&layout=s (2021. december 10.)

⁴ 2020–2021-ben a Vallásgyakorlás mint kulturális ellenállás című kutatás keretében több mint egy tucat élettörténeti interjút készítettem olyanokkal, akik 1949 után a pártállam szerint illegálisan működő katolikus ifjúsági közösséghez csatlakoztak. Három interjúalanyt Wirthné Diera Bernadett-tel, egyet Tabajdi Gáborral közösen kérdeztem. Az interjúk elkészítését a Nemzeti Emlékezet Bizottsága támogatta. A dolgozatban ezekből a visszaemlékezésekből közlök csak a témával összefüggő részleteket, anonimizált módon, külön forrásmegjelölés nélkül.

A szülők elvesztették korábbi, biztos megélhetésüket, a politikai tisztogatás során kirakták őket az állásukból, sokáig nem találtak újat; volt, hogy kisajátították családi földbirtokukat, üzletüket, másokat pedig kitelepítettek.

A legidősebb interjúalany 1932-ben, a legfiatalabb 1946-ban született, egyikük Székesfehérváron, a többiek Budapesten. A középiskolás éveiket már mindannyian a fővárosban töltötték, ötüket tanulmányaik a Szentimrévároshoz kötötte. Tudjuk, hogy a vallásosság nem mérhető egzakt módon, mást és mást ért a fogalom alatt a teológus, a társadalomkutató vagy a terapeuta, nem beszélve a laikusról. Azt viszont elmondhatjuk, hogy a kérdezettek körülbelül fele mondta magát vagy családját mélyen vallásosnak, és mind katolikus nevelést kapott, rendszeresen járt templomba, gyónt, áldozott. Mindannyian egyházi iskolában kezdték tanulmányaikat. Az iskolák államosítása⁵ után az ellehetetlenített hitoktatás⁶ és a megszüntetett cserkészlet⁷ pótlására szerveződött ifjúsági csoportokhoz csatlakoztak, a hittan és az erkölcstan alapjait, a Biblia legismertebb történeteit tanulták, együtt imádkoztak, játszottak, kirándultak, vitték tovább a hagyományt – mindezt a politikai következményekkel számoló szülők beleegyezésével és támogatásával. Néhány interjúalany irányítóként, csoportvezetőként erős nevelői elhivatottságot érezve vett részt ebben, az 1950-es évek valószínűleg legnagyobb – a pártállami terminológia szerint illegális, föld- vagy csak fűalatti, katakomba – közösségi ifjúsági mozgalmában. Őket emiatt 1960–1961 során internálták, illetve letartóztatták, és a „Fekete Hollók”⁸ összeesküvésben való részvétel koholt vádjával elítélték, és hosszú hónapokat, éveket töltöttek börtönben. Másoknál házkutatást tartottak, és többször kihallgatták őket. Az 1961-es letartóztatási hullámot követően ezek a csoportok szétszéledtek, szinte a rendszerváltásig nem is keresték egymással a kapcsolatot. Minden egykori résztvevőt a belügyi szervek megfigyeltek, és sokakat egészen az 1980-as évekig ellenőriztek.

⁵ Az 1948. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezett a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában.

⁶ Ld. az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet.

⁷ Erről bővebben RING Orsolya: A cserkészlet felszámolása (1948). In: *„Illegális ifjúsági munka.” Cserkészközösségek a diktatúrában.* Szerk. TABAJDI Gábor. Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2017. 56–60. <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/tanulmany/9/> (2021. december 10.)

⁸ A Fekete Hollók-ügy a Kádár-korszak legnagyobb egyházellenes akciója volt. Erről ld. WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése.* Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2015.

„APÁM EGY FÉLBEMARADT EMBER VOLT TANULMÁNYILAG, ÉS EZT ÖRÖKÖLTEM”

Gyurka 1932-ben született. Mindkét szülője a trianoni békeszerződést követően az elcsatolt területekről menekült Magyarországra. Édesanyja könyvtárosként kapott állást, édesapja a közigazgatásban tisztviselőként dolgozott. Három gyermekük született. Tisztes polgári színvonalon éltek, és a második világháborút is sikerült nagyobb veszteségek nélkül átvészelniük. Aztán az infláció, a B-listázás egyre nehezebbé tette a család életét. Gyurka 1951-ben az egykori Szent Imre Gimnázium⁹ utódjában, a József Attila Gimnáziumban érettségizett jó eredménnyel. Elektromérnöknek jelentkezett a Budapesti Műszaki Egyetemre.¹⁰ Gyerekkora óta érdekelt az elektromosság, tízévesen már villanymotorokat készített bádogdobozból és ezekből terepasztalt. Határozott volt a pályaválasztáskor, fel sem merült benne, hogy mást tanuljon.

Közismert volt, hogy az első ötéves terv (1950–1954) az oktatás területén jelentős létszámnövelést irányzott elő a középiskolák (szakiskolák) és az egyetemek esetében. A terv szerint harmincezerrel kellett növelni a felsőoktatásban tanulók számát. A műszaki egyetemek létszámkerete nőtt a legnagyobb mértékben, ezt a hidegháborús körülmények között az erőltetett iparosítás tette szükségessé.¹¹ Gyurka tehát joggal számíthatott arra, hogy klerikális háttére ellenére is bejut a műszaki egyetemre. Jól sikerült a felvételi vizsgája, fel is vették, de nem arra a szakra, ahova jelentkezett. Helyhiányra hivatkozva átirányították egy másik karra. Nagy csalódással fogadta az erről szóló értesítést. „Én világletemben elektromossággal akartam foglalkozni. Amikor olvastam, hogy az Általános Mérnöki Karra vettek fel, azt sem tudtam, hogy az micsoda, vagy mit csinál. Elkezdtem az egyetemet, de az az igazság, hogy a második év végére rájöttem, hogy szívből utálok azt, amit tanulok.” Ez az ellenézés aztán megmutatkozott a tanulmányi eredményeiben is. Még nem adta fel, adott még

⁹ 1912 szeptemberében nyílt meg a Ciszterci Rend budapesti (akkor) I. kerület Szent Imre Főgimnáziuma a Váli utcai elemi iskola harmadik emeletén. 1929 szeptemberétől Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium néven a Szent Imre herceg (1953-tól Villányi) úti új épületben folytatódott az oktatás. Az államosított iskola két évig még viselte a Szent Imre Gimnázium nevet, csak 1950-ben vette föl József Attiláét. 1992 szeptemberétől fokozatosan telepítették át a József Attila Gimnáziumot előbb a XI. kerületi Egry József úti iskolába, majd 2000-ben a Váli úti felújított épületbe. Ugyanebben az évben a Ciszterci Rend visszakapta az eredeti iskolaépületet.

¹⁰ 1949-ben az újjászervezett intézmény neve Budapesti Műszaki Egyetem lett. Az évek során többször változott a neve, a dolgozatban ezt nem követem, a BME-t használom.

¹¹ KARDOS József: Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra*, 2003/6–7, 73–80. https://adt.arcanum.com/hu/view/Iskolakultura_2003-1/?pg=729&layout=s (2021. december 9.) (A továbbiakban: KARDOS, 2003.)

egy esélyt magának és a mérnöki hivatásnak. Hogy minél több időt tudjon a tanulásra fordítani, szüneteltette azt a katolikus ifjúsági munkát, ami az élete volt. Átadta a csoport vezetését valaki másnak, hogy minél intenzívebben tudjon foglalkozni egyetemi kötelezettségeivel. De gyorsan kiderült, hogy ez nem volt jó döntés. A szakot nem kedvelte meg, viszont az a társaság, akiket nagyon szeretett, kezdett szétszéledni. Ekkor harmadéves volt, és végleges döntést hozott. Befejezte az egyetemi tanulmányait, elment dolgozni, és ezzel párhuzamosan rögtön újjászervezte a csoportját és újakat is indított, egyre több időt és energiát fordított a földalatti mozgalmi életre. „Így alakult a dolgom. A lényeg az, hogy egy év kihagyással ugyanúgy, ugyanolyan keretek között és a régi, lehullott embereket is összeszedve folytattam az egészet. Egy évig bírtam csak nélkülük.” Ezt folytatta egészen 1961 elejéig, amikor letartóztatták, majd koholt vádak alapján elítélték. 1963 tavaszán szabadult. Az 1960-as évek közepén építésvezetőként dolgozott, majd baráti unszolásra elvégezte a műszaki szakközépiskolát, és technikus oklevelet szerzett. A sokórás interjú során egyszer sem panaszkodott, de egy-két mondata mégis némi keserüségről árulkodik. „Apám egy félbemaradt ember volt tanulmányilag, és ezt örököltém én is tőle.” Más korban, más okokból, de mindketten – édesapja anyagi, ő maga politikai okból – arra kényszerültek, hogy félbehagyják egyetemi tanulmányaikat.

„A FIÚ TANULJON ÉS NE A LÁNY”

Cecília 1934-ben született Székesfehérváron. Édesapja, nagypapja a Horthy-korszakban vezető tisztségviselő volt a közigazgatás területén. A család 1944-ig Cecília szavaival „izmos középpolgári életszínvonalon” élt, magától értetődő volt, hogy cseléd, dada, nyelv- és zenetanár segít a háztartásban és a három gyerek nevelésében. Mind ez a háború utolsó évében, illetve a kommunista párt hatalomra jutásával köddé vált, málenkij robot, kitelepítés, megbélyegzés sújtotta a háromgyermekes családot. „Nekünk a háború nem fejeződött be a békekötéssel, hanem folytatódott egy kemény nyomorral.” Az apát politikai okból elbocsátották, az 1950-es években sehol sem kapott állást, éjszakánként lámpaburát festett, azzal keresett némi pénzt, hogy nyugdíját kiegészítse. Az anya súlyos beteg lett, ápolásra szorult.

Ceciliának nagyon gyorsan fel kellett nőnie, a tradicionális nemi szerepeknek és talán természetének megfelelően ő lett szülei támasza, akinek így le kellett mondania egyéni ambícióiról. Bátyja egy évvel volt idősebb nála, és 1952-ben – egy év segédmunkásság után – jelentkezett egyetemre, ugyanabban az évben, amikor Cecília érettségizett. Hiába volt Cecília is okos, hiába érettségizett jeles eredménnyel, a családnak szüksége volt az ő keresetére is. „Abban az időben természetes volt, hogy

a fiú tanuljon és ne a lány. Így én nem mehettem egyetemre, pedig én is tanár akartam lenni, mint anyu. De valakinek dolgozni kellett, hogy legyen még egy kis pénz.” Nem lázadt fel, elfogadta a helyzetet és azt az állást is, amit édesapja – kapcsolatai révén – talált neki. Egy gyár vegyészeti laboratóriumába került. „Valahogy úgy voltunk nevelve, hogy »gyerekem, nem kell válogatni, ami van, azt kell jól csinálni«. Nem akartam vegyész lenni, nem akartam ezt csinálni, de ez van, ezt kell szeretni, hát akkor megszeretjük. Beletörődtem, hogy akármennyire tetszik, nem tetszik, én nem tudok egyetemre menni.” Ez után még évekig foglalkoztatta a gondolat, hogy munka mellett, levelező tagozaton mégis pedagógusnak tanul, de ezt az elképzelését is fel kellett adni. Ahhoz, hogy felvegyék levelező tagozatra, vállálnia kellett volna, hogy elmegy vidékre, egy távoli kistelephelyre tanítani. „Valahova az isten háta mögé kellett volna mennem. De ez lehetetlen volt. Szükség volt arra, hogy én idehaza dolgozzak. És anyukám akkor már nagyon beteg volt. Igen, ez egy elég borzasztó helyzet volt. Helyt kellett állni.”

Cecília évek múltán munkahelyi támogatással több tanfolyamot is elvégzett, technikusként dolgozott élete végéig. Szülei támogatásán túl férjét is segítette, akit 1951-ben felvettek a műszaki egyetemre, de néhány hét múlva megérkezett a levél, amelyben értesítették, hogy visszavonták egyetemi felvételét. Az indoklás szerint eltitkolta osztályidegen származását – apja 1945 előtt szításmester volt, egy kisebb üzlettel –, így ő nemkívánatos az épülő új rendszerben. Őt segédmunkával töltött év után megkapta a munkahely ajánlását, így visszakerült az egyetemre, és építőmérnök lett. Az 1960-as évek közepére „valamelyest kisimult az élet: a férjem diplomás lett, dolgozott, én is tettem a dolgomat ott, ahol voltam, slussz, kész.” De szakmai előmenetelre egyikőjük sem számíthatott, hiszen nemcsak származásuk miatt kaptak rossz pontokat, de nem léptek be a pártba sem, hiába agitálták őket többen is.

„TUDTAM, HOGY EZ AZÉRT VAN, MERT ROSSZ KÁDER VAGYOK”

György 1934-ben született. A tanulmányban bemutatott interjúalanyok közül leginkább ő felelt meg a kommunista párt terminológiája szerinti X-es származási kategóriának. Édesapja Katonai Érdeméremmel kitüntetett katonatiszt volt, aki miután 1918-ban egy hadgyakorlat során elvesztette az egyik lábát, tanári diplomát szerzett. Előbb egy katonaiskolában tanított, majd a honvédelmi minisztériumban dolgozott, és 1952-től általános iskolai tanár volt. Anyjának, egy főispán lányának, 1943-ban 200 hold földje volt, ami „úri birtoknak” számított. Hárman voltak testvérek. György 1952-ben a József Attila Gimnáziumban érettségizett kitűnő eredménnyel. Osztályidegen gyereke csak kivételes esetben kerülhetett be az egyetemre, elvileg

kizárólag az oktatási miniszter adhatott külön engedélyt kiemelkedő tanulmányi eredményt felmutató diáknak. Ilyen engedélyt nem kért György. Viszont ezzel a tiltással párhuzamosan élt az a szabály is, amely szerint a kitűnő vagy jeles eredménnyel érettségizetteket felvételi nélkül fel kell venni az egyetemre. György az orvosi egyetemre jelentkezett, és valóban nem kellett felvételi vizsgát tennie, de nála és sok hasonló sorstársánál is a döntéshozók könnyen találtak kibúvót: helyhiányra hivatkozva elutasították a felvételi kérelmét. „Azt nem mondhatták, hogy nem feleltem meg, hiszen kitűnő volt az érettségim. Tudtam, hogy ez azért van, mert rossz káder vagyok, de ezt sem merték leírni, erre találták ki a helyhiányt.” Nem csüggedt el, számított az elutasításra. Két évig segédmunkásként dolgozott. 1954-ben ismét jelentkezett egyetemre, de – a korábbi elutasítás és a munkatapasztalatainak köszönhetően – pályát módosított, és a Budapesti Műszaki Egyetem Általános Mérnöki Karára jelentkezett. Felvételi vizsgája jól sikerült, de szülei osztályidegen származására hivatkozva ismét elutasították. György az egyetem rektorához írt fellebbezésében azzal érvelt, hogy édesapja „a demokratikus hadseregben továbbszolgált mint alezredes, sőt itt lett már ezredessé előléptetve. Nyugdíjazták, és a rendfokozatát sem vonták vissza.”¹² Fellebbezésének helyt adtak, felvették. Szerette, amit tanult, vizsgáit jó eredménnyel teljesítette.

A nagypolitikai változások az oktatás területén is éreztették hatásukat. Míg 1953-ban Nagy Imre kormányprogramja változást ígért ezen a téren is, legalábbis az új helyzetben próbálták felmérni a lehetőségeket, addig 1955 tavasza után Rákosiék újult erővel szigorítottak. Több más, az enyhülés éveiben tapasztalt, negatívnak bélyegzett jelenség mellett kiemelték, hogy a társadalomban nőtt a vallásos világnézet, a klerikális reakció befolyása. Ellenlépések megtételére szólították fel az egyetemeket is, hogy újra kezdjék meg az „ellenséges elemek” eltávolítását, és fokozottan figyeljenek a politikai megbízhatóságra.¹³ Györgyre 1958-ban került sor, amikor is fegyelmi eljárás indult ellene. A forradalomban játszott szerepe – beszédet mondott a cserkészlet felélesztéséért egykori gimnáziumában, és segédkezett a Sportkórházban a Nemzetközi Vöröskereszt munkatársainak – és osztályidegen származásának eltitkolása miatt vádolták. A vádakat erősítette egy házbéli szomszéd, aki „nagyon kommunistának akart lenni”, és feljelentette Györgyöt a fentiekben túl arra

¹² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, (a továbbiakban: ÁBTL), 3.1.5–O–11802/3. 118. (Fekete Hollók)

¹³ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata az egyetemek tanulmányi és politikai helyzetéről. 1955. június 30. In: *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből, 1945–1972*. Összeállította KARDOS József és KORNIDESZ Mihály. Budapest, Tankönyvkiadó, 1990. II. köt. 84–90. (A továbbiakban: KARDOS, 1990.) Erről bővebben: KARDOS, 2003.

hivatkozva, hogy „világnézetére jellemző, hogy minden reggel kápolnába megy”.¹⁴ A fegyelmi eljárás eredménye: 1958 végén négy félévre eltiltották tanulmányai folytatásától.¹⁵ „Éppen alapozásból vizsgáztam, amikor a hivatalsegéd átnyújtott a vizsgáztatónak egy cédulát, amelyen az állt, hogy kizárnak az egyetemről, mert annak idején eltitkoltam a származásomat, és az ellenforradalom idején önkéntes és kezdeményező lépéseket tettünk a cserkészmozgalom felélesztése érdekében.”¹⁶ György most is könnyen megbékélt a sorsával. Újból elment segédmunkásnak. „Én azt mondom, soha nem szabad kétségbe esni. Én akkor is megtettem volna ezt, ha előre tudom, hogy mi lesz. Pedig nem jó érzés az, amikor valakit kirúgnak az egyetemről az utolsó vizsgák előtt. Szóval azért sem keseredtem el. Mert ha éppen orvosira jártam volna, akkor legfeljebb elmehettem volna szanitécnek. De itt már tudtam a rendes munkámat végezni, mert nagyon jól tudták, hogy nem az számít, hogy megvan-e a diplomám, hanem az, hogy mit csinálok. [...] Amikor már mérnök lettem, rájöttem, hogy nagyon jó volt, hogy kirúgtak, és elmentem segédmunkásnak. Utána tudtam, hogy mit kell elvárni az emberektől, és nem tudtak már átverni.”

1961-ben őt is elérte az a totális támadás, amelyet a hatalom azok ellen indított, akik az egyház híveként kifejezésre juttatták vallásos meggyőződésüket, illetve a keresztény szellemű nevelés fenntartásáért fiatalokkal foglalkoztak. Letartóztatták, és koholt vádakra hivatkozva elítélték. Annak ellenére, hogy a fiát a börtönben ismerte meg, azt tartotta, hogy az „egy jótett volt, hogy börtönbe kerültem, ez abszolút nem zavart meg. [...] Tudják, hogy mi a boldogságom? Akik üldözést szenvednek az igazságért, övék a mennyek országa.” 1963-ban szabadult. Sikeres építőmérnök és később vállalkozó lett.

„TISZTÁBAN VOLTAM AZZAL, HOGY MINDENT TUDNAK RÓLUNK”

Mari 1936-ban született. Édesapja textilmérnök volt, 1945-től a textilgyár igazgatója. Édesanyja érettségi után egy svájci nevelőintézetben tanult, majd férjhez ment. „Édesanyámnak nagyon nehéz volt úrilány után egy üldözött hétgyermekes családanak lenni.” A család Kőbányán élt a textilgyár területén, egy szolgálati lakásban. 1948 márciusában államosították a gyárat, és kilakoltatták a családot. Szeren-

¹⁴ ÁBTL, 3.1.5., O–11802/3. 181.

¹⁵ Uo. 93. (Javaslat X. Y. negyedéves általános mérnök hallgató eltávolítására.) A fegyelmi eljárásról uo. 177–179, 181.

¹⁶ KAMARÁS István: *Búvópatakok. A szentimrevárosi katolikus ifjúsági mozgalom története 1949-től 1961-ig.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 1992. 84. <https://mek.oszk.hu/13000/13004/13004.pdf> (2022. január 11.)

cséjükre csak Budára, előbb egy társbérletbe, majd a Városmajorba egy bérlakásba költöztek. Bár édesapja továbbra is dolgozhatott a szakmájában, a család anyagi gondokkal küzdött, ezért édesanyja is dolgozni kényszerült. Éjszakánként selyemkendőket festett, hogy kiegészítse férje keresetét.

Mari az elemi iskola elvégzése után a Sacré Coeur Sophianum Leánygimnáziumban tanult, majd 1948 szeptemberében a korábban az Orsolya Rend által fenntartott Szent Angela leányiskola államosított utódjában folytatta tanulmányait. Tizennégy évesen, a pályaválasztás közeledtével érte az első nagy pofon: „Dönteni kellett, hogy hogyan akarom folytatni az életemet. Szerettem volna tanítónő lenni, mire közölték velem, hogy aki szerzetesi iskolába járt, az nem lehet pedagógus. Válasszak valami mást! Arra nem emlékszem pontosan, hogy az iskolában ki volt az, aki eltanácsolt a tanári hivatástól, de nem is lényeges a személye.” A rendszer abszurditását jól mutatja, hogy miközben Mari előtt bezárták a tanári pályát, egy munkáscsaládba született osztálytársának szintén nem volt választása, neki – nyilván származása okán, talán hogy javítsa a statisztikát – előírták, hogy tanárnak kell lennie. Így aztán Mari, édesanyja útját követve, a Szent Margit Gimnázium utódjában, akkori nevén Martos Flóra Gimnáziumban¹⁷ tanult tovább. Az elvi lehetősége megvolt, hogy a gimnáziumból jelentkezzen tanárképző főiskolára vagy egyetemre. Viszont a középiskolában szerzett tapasztalatai alapján tudta – „akkor már tisztában voltam azzal, hogy mindent tudnak rólunk, hogy milyen családból származom, hogy hova járok templomba stb.” –, nem sok esélye lenne a sikeres felvételihez. Így erről lemondott. Két évvel később a húga már tanulhatott tanárnak. Hogy ezt vajon annak köszönhette, hogy egy másik gimnáziumban végzett, vagy annak, hogy a matematika szakot választotta, amely ideológiai szempontból kevésbé kényes tantárgy, esetleg annak, hogy két évvel később már enyhébbek voltak a tiltások, csak találgathatunk.

Mari aztán a Képzőművészeti Főiskolára jelentkezett grafikusművész szakra, de ismét kudarc érte, most azért, mert „nem voltam elég tehetséges. Egyszerűen a többiek szebb rajzokat készítettek.” A helyzetet édesapja mentette meg: szakmai kapcsolatait kamatoztatva és lánya képességeit jó szemmel felmérve az építészmérnöki pályát ajánlotta neki. „Édesapám tudta, hogy én miből vagyok jó, hiszen tanított is az egyetemen. Én azt sem tudtam, hogy eszik-e vagy isszák az építészmérnököt, de elfogadtam édesapám ajánlatát. Két kudarc után mi mást kezdhettem volna? Édesapám elintézte, hogy pótfelvételeire mehessek, és föl is vettek. Nem tudom, hogy a származásom okozott-e gondot, de volt a tanulmányi osztályon egy adminisztrátor,

¹⁷ 1920 szeptemberében indult a Szent Margit Leánygimnázium. Az 1948-as államosítás után a Martos Flóra Gimnázium, a Szlovák Gimnázium, végül a Kaffka Margit Gimnázium működött a Villányi úton. 1996 augusztusában az iskola visszakerült az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációjának tulajdonába.

aki ismerőse volt a nagybátyámnak, egy ismert papnak, és ő az aktámat legfőlöltre tette, hogy amikor elkezdik nézni, hogy kit veszünk föl, kit nem veszünk föl, akkor az én ügyem legyen legelől. Nem tudom, hogy ez mennyire segített a fölvételimben, mindenesetre bekerültem. Tudtam rajzolni, ismertem az ábrázoló geometriát, fizikából jó voltam, nagyon jó tanáraink voltak a gimnáziumban. Az első évben bizonyítottam is, hogy én tényleg jó vagyok azokból a tárgyakból, amikből jónak kellett lenni.”

Ez 1953-ban történt. Sztálin halála után Nagy Imre kormányprogramja többek között célul tűzte ki a felsőoktatás színvonalának emelését, a felvételi keretszámok 15%-kal történő csökkentését, a származási kategóriák felülvizsgálatát, de továbbra is alkalmazták az osztálypolitikai szempontokat. Mégis Mari emlékezetében az maradt meg, hogy ekkor a korábbi szigor enyhült, már nem a származás, hanem a tudás számított. „Ha valaki tudott, akkor valószínű, hogy nem volt gond.” Soha nem fogjuk tudni kideríteni, vajon Marit a képességei alapján vették fel a műszaki egyetemre, vagy szükség volt némi protekcióra, hogy a pótfelvételinél szemet hunyanak származása és mély vallásossága felett. Szerette építészmérnöki hivatását, majd amikor gyermekei nagyobbak lettek, aktívan bekapcsolódott az egyházi közösségének munkájába.

„NAGYOBB BŰNÖSÖKNEK IS MEGBOCSÁTOTTUNK MÁR”

István 1937-ben született, és pár hetesen elvesztette gyógyszerész édesapját. Özvegyen maradt édesanyja ügyintézőként dolgozott, nehéz anyagi körülmények között nevelte – a szintén özvegy nagymamával közösen – a fiát. István bújt a könyveket, lelkiismeretesen tanult, könnyen megtalálta a szavakat, sokat beszélt, örömmel magyarázott. Korán megszületett benne az elhatározás, hogy tanár szeretne lenni, és azt is határozottan tudta, hogy magyar–történelem szakos. Ám végül 1955-ben, utolsó éves gimnazistaként mégsem a bölcsészkarra adta be a továbbtanulási kérelmét.

Az 1950-es években megbélyegzett fiatalok gyorsan megtanulták, hogy az élet számos területe számukra elérhetetlen. Mint Mari történetéből láttuk, tiltott volt például a tanári pálya, különösen az ideológiailag olyannyira kényes szakokon, mint a magyar–történelem párosítás. „A Rákosi-időben nem vettek volna fel a bölcsészkarra, nagyon hamar kibukott volna, hogy járok templomba, rendszeresen imádkozom. Ezt abban az időben nagyon figyelték, úgyhogy a bölcsészkar biztos nem ment volna. De ehhez az is hozzátartozik, hogy nem akartam úgy tanítani, ahogy egy kommunista tanártól elvárták.” István tisztában volt azzal, hogy ha tanár lenne, akkor a kommunista párt politikájának szellemében kellene tanítania, és ezt nem akarta vállalni. Hogy mennyire jól mérte fel a helyzetet, bizonyítja ebből az idő-

szakból az Oktatásügyi Minisztérium osztályvezetőjének – aki egyben az országos pedagógiai tanulmányi felügyelő feladatkörét is ellátta – megfogalmazása arról, hogy a kor pedagógusával szemben milyen elvárásokat támasztottak: „tűnjék ki kommunista nézeteinek és meggyőződésének szilárdságával, állhatatos és hajlíthatatlan pártszerű magatartásával. Ismerje a marxizmus tanítását, és éljen annak megfelelően.”¹⁸ Egy mélyen vallásos katolikus nyilvánvalóan nem tudott volna ennek megfelelni. István nem akarta kivenni a részét „az osztályharcból, az idealista-vallásos világnézet elleni szakadatlan, nyílt és ádáz küzdelemből”.¹⁹ Időben felismerte tehát, neki másik pályát kell választania. Családtagjai révén ismerkedett meg az orvosi hivatással, majd döntötte el, hogy ő is az lesz. „Az érettségim nagyon jól sikerült, és lelkesen készültem a felvételre, elsőnek írtam meg az írásbelit. És most egy kicsit előreszaladok az időben. ’56-ban bejártunk a dékáni hivatalba, ahol szóltak, hogy ha akarjuk, megnézhetjük a káderdossziénkat. Én megnéztem. Nem volt benne más, mint az írásbeli felvételi dolgozatom. Akkora hármás volt rajta, hogy csak! Sajnos gyenge biológiatanárunk volt a gimnáziumban, sok mindent nem tudtam, amit kellett volna. A szóbeli sem sikerülhetett valami jól, úgyhogy azt írták, hogy felvételre esetleg javasoljuk. De azt is megnézték, hogy anyám 1946-tól tagja a kommunista pártnak – legalábbis papíron²⁰ –, és ez is segített. Fellebbeztem egyszer, kétszer, de még mindig nem vettek fel hely hiányában.”

Istvánnak akadt egy jóakarója, aki közbenjárt az ügyében az illetékes minisztériumban. „Azt mondta, ha a professzorok gyerekeit harmadik futamra felveszitek, akkor ennek az özvegy kommunista nőnek is vegyétek föl a gyerekét! Augusztus 30-án kaptam egy expressz levelet, hogy fölvetek.” Sokan segítettek, illetve próbáltak így-úgy segíteni a származásuk, hitük miatt hátrányokat szenvedő fiataloknak. A rendszerbe kódolva volt a protekció, a közbenjárásnak, a megfelelő összeköttetésnek meghatározó szerep jutott. István történetében van viszont egy csavar. Az őt segítő, „kommunistának ismert főorvos” nem akarta kijátszani a rendszert, ő jóhiszeműen egy kommunista gyereket protezsálya a polgári világ professzorainak gyerekeivel szemben.

István 1955 őszén tehát elkezdte az orvosi egyetemet. A rábízott gyerekekkel

¹⁸ Bizó Gyula: Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben. *Köznevelés*, 1955/20. 458.

¹⁹ Uo. 459.

²⁰ István erről így mesélt: „Anyám rengeteget dolgozott, hogy eltartson minket, és egész furcsa dolgokra volt képes, hogy ne rúgják ki az állásából. A gondviselés által küldött emberek rájöttek arra, hogy őt fogják legelőször B-listázni, ha jön a kommunizmus, ezért gyorsan beírták a szociáldemokrata pártba. Aztán rájöttek arra is, hogy a szociáldemokraták jövője vagy Recsk, vagy az egyesülés a kommunista párttal, az MDP-vel. Ekkor visszamenőleg elintézték, hogy a mamám párttagkönyvébe az legyen beírva, hogy párttagsága kelte 1946, Magyar Kommunista Párt.”

a kapcsolata továbbra is megmaradt, folytatták tevékenységüket. Emiatt 1959 nyarán letartóztatták, és Tökölre internálták, ahonnan kilenc hónap elteltével szabadult. 1961 februárjában újból letartóztatták, és augusztusig tartották fogva. Szabadulása után ismét segédmunkásként dolgozott. 1962 tavaszán úgy látta, hogy van remény arra, hogy visszavegyék az egyetemre, kérelmet adott be, hogy befejezhesse az orvosi tanulmányait. „Akkor behívott a vállalatnál a párttitkárnő, hogy olvassam el az ajánlást. »Ez az ember nem változtatta meg a világnézetét, de jó orvos lesz belőle. Nagyobb bűnösöknek is megbocsátottunk már, fizikai munkával igazolta, hogy rendszerünknek a híve, visszavételét javasoljuk.« Ezt szerintem az igazgató írta. Behívtak az egyetemre. Egyetlenegy tárgyalás volt csak, hogy valami formát adjanak neki. De nem mondtak ott semmit. Szerintem már el volt döntve, hogy visszavesznek.” István 1962 őszétől újra az egyetemen tanult. A gyermekorvosi pályát választotta. Az 1960-as évek végén pedig teljesült gyerekkori álma, tanítani hívták: harmincöt éven át gyerekgyógyászatot oktatott egy egészségügyi szakiskolában. „Nemrég, amikor az oltást kaptam, ebben a toloszékben ültem, és vártam, hogy nincs-e valami nem kívánt reakció. Odajött hozzám egy nővér, engem megsimogatótt, és azt mondta a feleségemnek, hogy »a doktor úr volt a legjobb tanárom«.”

„A TEMPLOMBA JÁRÁS FŐBENJÁRÓ BŰN VOLT”

Éva 1942-ben született. Négyen voltak testvérek, ő volt a második gyerek. A szülők végzettségük szerint tanárok voltak, 1945 után nem taníthattak. „A háború után nem engedték őket tanítani, mert egy klerikális családból csak rosszat mondhattak volna az ifjúságnak.” Éva édesapja a háború előtt banktisztviselő volt, majd rádióműszerész lett, később szabványügyi ellenőrként dolgozott. Édesanyja az 1950-es években hajnalonként újságot hordott ki, hogy a szűkös családi kasszáat ki tudja egészíteni, majd később adminisztrátorként dolgozott. Éva 1960-ban érettségizett a Kaffka Margit Gimnáziumban, és az orvosi egyetemen szeretett volna továbbtanulni, hogy álmát – hogy gyerekeket gyógyítson – megvalósíthassa. A felvételi rendszerben a származási kategóriák szerinti osztályozás nem segítette Évát, de továbbtanulási ambícióját a gimnázium hírhedt igazgatója törte le.

Nehéz felfejteni, hogy az intézményvezetőknek milyen szabadságuk volt a tanulóknak besorolásánál. Tudjuk, hogy a hatalom mindenkivel szemben bizalmatlan volt. A káderjellemzéseket minisztériumi utasításra az egyetemek ellenőrizték, és felül is bírálhatták. És maga a kategorizálás sem volt egyértelmű, sok függött a politikai közhangulattól, a gimnázium igazgatójának politikai, szakmai hitétől, akár szemé-

lyes szimpátiától, ellenszenvtől is.²¹ De egy elkötelezett, szorgalmas, jó tanulónak járt volna az esély a továbbtanulásra, akár egy olyan jellemzés, ahol legalábbis nem a negatívumok kapják a legnagyobb hangsúlyt. Éva és még nagyon sok társa vallássossága miatt nem kapott ilyet. „A felvételi papírok miatt be kellett menni a Kaffka Margit Gimnázium igazgatónöjéhez, Máhr Klárához, aki azt mondta nekem, hogy a betegágy mellett nem imádkozni kell, és amíg ő ott az igazgatónő, addig felejtsem el az orvosit. Tudta rólam, hogy vallásos vagyok. Mindent tudtak rólunk. A templomba járás főbenjáró bűn volt.” Éva egyúttal fölmérte, hogy „anyagilag nem túl acélos otthon a helyzet”, ezért mielőbb pénzt kell keresnie. Egy ismerős révén adódó lehetőséget – „mindenhez kellett ismeretség” – kihasználva egy laboratóriumban kezdett el dolgozni. Nemsokára férjhez ment, majd megszületett az első kislány. Következő évben végre, többszöri próbálkozás után felvették a férjét a műszaki egyetem esti tagozatára, ő meg elkezdte a kétéves laborasszisztensi iskolát. „Húzos időszak volt.” Végleg feladta gyerekkori álmát.

„IDEALISTA KOLORISTÁRA NINCS SZÜKSÉG”

Miklós 1946-ban született. Édesapja jogi egyetemet végzett, tisztviselőként dolgozott. Édesanyja hét gyermekével otthon volt, vezette a háztartást. Miklós 1958-ban csatlakozott a Regnum Marinaum katolikus közösséghez, és rövid idő múlva aktív tagja lett. 1961-ben magától értetődő módon, miként bátyja is, a budapesti Piarista Gimnáziumban akart továbbtanulni. Az ideológiai átnevelés még az 1960-as években is átszötte az iskolai mindennapokat. Ha egy gyermek egyházi középiskolába akart menni, az rossz fényt vetett az általános iskolára, az osztályfőnökre. Ezért aztán nemegyszer megtörtént, hogy az igazgató, esetenként egy tanár megpróbálta lebeszélni a gyereket, a szülőt arról, hogy egyházi iskolát válasszanak. Miklóst nem lehetett eltéríteni. A magyar társadalom túlnyomó többsége még mindig kiszolgáltatva, a félelem légkörében élt ekkor. 1961 tavaszán egy dél-budai általános iskola nyolcadik osztályában a továbbtanulás kapcsán az osztályfőnökben már az rémületet keltett, hogy tanítványa egyházi iskolába jelentkezett. „Az osztályfőnököm nem merte kimondani a piarista nevet. Azt kérdezte tőlem: »Jól meggondoltad, hogy abba a bizonyos gimnáziumba menj?« Igen. Mentem a bizonyos gimnáziumba. Ez olyan világ volt, amikor nagypénteken igazgatói ukázra ugróiskolát játszottak az osztálytermekben.” Miklós úgy emlékszik, hogy „passzív rezisztenciaszerű állapotban” teltek a napok a Piarista Gimnáziumban, ahol a piarista tanárok „a békés egymás mel-

²¹ Erről bővebben: POLYÁK, 2016.

lett élés jegyében igyekeztek felkészíteni bennünket arra, hogy mi ne nagyon akarjunk tanárok lenni, mert úgysem vesznek föl bennünket a tanári karokra. Helyhiány miatt el fognak kaszálni. És ez így is volt a legtöbb esetben. Egyértelműen mindenki tudta, hogy a tanári pálya nem fog menni.”

Az 1950-es és az 1960-as években a klerikálisnak, osztályellenségnek kikiáltott diákok elenyésző száma lett tanár, sokkal inkább választották az ideológiailag semleges orvosi vagy műszaki pályát. Miklós is feladta tanári ambícióit. 1965-ben, a gimnázium utolsó évében aztán úgy döntött, nem tanul tovább, inkább dolgozni fog, hogy özvegy anyját és a testvéreit anyagilag segítse. Egy textilgyárban lett segédmunkás. Megtetszett neki a textilgyártás, és egy év elteltével úgy döntött, ezen a területen tanul tovább. Tette ezt abban a biztos tudatban, hogy a gyár – munkába álláskor tett ígéretüknek megfelelően – támogatni fogja ebben. „Amikor beadtam a felvételi kérelmemet a műszaki egyetemre, textilvegyész szakra, akkor kiderült, hogy a gyárban a továbbtanulásomat nem támogatják. Azt mondták, hogy idealista koloristára nincs szükségük. Ezzel nem sokat lehetett kezdeni. Ebben csak az a botrány, hogy amikor beléptem, nagyon örültek nekem, és ígértek füt-fát, hogy mindenben támogatni fognak. Ez aztán elmaradt. Igaz, hogy amikor beléptem, még nem tudták, hogy vallásos vagyok.” Némi kitérő után, baráti segítségnek köszönhetően végül a kereskedelmi főiskolára vették fel. A végzést követően a kereskedelembe helyezkedett el, és ezen a területen dolgozott egészen a rendszerváltásig.

A megismert hét történet az általánosításhoz nyilvánvalóan nem ad elég alapot, hiszen ezek egyedi, megismételhetetlen narratívák, amelyek mélyén viszont hasonlóságokat, néhol azonosságokat találhatunk. A származási kategorizálás, az erre épülő korlátozások számos negatív következménnyel jártak szervezeti szinten, sokaknál okoztak személyes sérelmeket, néhány esetben egy egész életen át hordozott sebeket. Az érettségi és az egyetemi felvételi időszak a törést okozott minden interjúalany életében. Hogy ki miként tudott megküzdeni ezekkel, sok más mellett függött a külső körülményektől, a család adottságaitól, helyzetétől és a személyiség rugalmasságától. Azok, akiknek kisebb-nagyobb kanyarokkal, de sikerült eredeti elképzelésük szerint továbbtanulni, pályát választani, a sérelmeket kevésbé idézték fel a történetek után fél évszázaddal. Voltak, akik mindezt kihívásnak tekintették, mások elfogadták sorsukat és más téren találták meg a boldogulásukat. Valamennyiük története a mikrotörténelem szintjén tükrözi a kort, a 20. század második fele Magyarországnak megpróbáltatásait.